

У С Т Н О Е
П О В Ъ С Т В О В А Н І Е ,
бывшаго запорожца
жителя Екатеринославской
губерніи и уѣзда,
селенія Михайловки,
Н И К И Т Ы
Л Е О Н Т Ь Е В И Ч А
К О Р Ж А

УДК 94(477.63)(091),19“

У 80

У 80 Усна оповідь колишнього запорожця, жителя Катеринославської губернії і повіту, селища Михайлівки, Микити Леонтійовича Коржа / вступна стаття І. М. Біжко та Н. І. Семенової. — Д. : ЛІРА, 2017. — 116 с.

ISBN 978-966-383-944-8

«Устное повѣствование...» — серйозне історичне та етнографічне джерело, яке містить цікаві відомості про окремі моменти історії козацтва, Січі, розповідає про її структуру, звичаї та судочинство запорожців, їхній побут, релігійне життя. Разом із цим — це цікава літературна пам'ятка, що дає яскраве уявлення про рівень естетичних можливостей пересічного носія народної свідомості. Автор «Устное повѣствование...» — абшитований козак Микита Корж, який з дитинства перебував на Січі, багато бачив і запам'ятав, надзвичайно цікаво оповідав. Незадовго до смерті його оповіді записали архієпископ Катеринославський, Херсонський і Таврійський Гавриїл (Василь Розанов) та єпископ Саратовський і Царицинський Яків (Йосип Вечерков).

До друку це репринтне видання підготовлене за сприянням земляків та нащадків Микити Коржа.

УДК 94(477.63)(091),19“

ISBN 978-966-383-944-8

© Музей-садиба Коржа Микити, 2017

© ЛІРА, 2017

У С Т Н О Е
П О В Ъ С Т В О В А Н І Е ,
бывшаго запорожца
жителя Екатеринославской
губернии и уѣзда,
селения Михайловки,
Н И К И Т Ы
Л Е О Н Т Ь Е В И Ч А
К О Р Ж А

Репринтне відтворення видання 1842 року

Вступна стаття

І. М. Біжко та Н. І. Семенової

ДНІПРО • ЛІРА • 2017

СЛАВНОГО ПРАДІДА СПАДЩИНА

Якщо історія – ліхтар, що світить з минулого в майбутнє, то козацька доля краєзнавця-мемуариста, засновника нашого села Сурсько-Михайлівка Микити Леонтійовича Коржа, вже майже два століття вказує нам із вічності правильний, християнський шлях людського буття. Микита Леонтійович був людиною глибоко віруючою, відомою своїм благочестям і постійною участю в церковних справах.

Істинний запорожець, що все життя провів у громадській діяльності, залишив після себе неоціненний скарб – свої усні оповіді, як історична постать знаходиться в першому ряду історії нашого краю. «Обаче не умру, но жив буду, и повем дела запорожския...» – заявив Микита Леонтійович, і події, переказані із уст автора, не канули у забуття, а й нині є вельми затребуваними.

Свідчення запорізького старшини Микити Коржа особливо цінні, адже пам'яток, створених козаками, майже немає, їх архіви знищені. А в «Устном повествовании бывшего запорожца, жителя Екатеринославской губернии и уезда, селения Михайловки Никиты Леонтьевича Коржа» в повноті відбилосся життя Нової Січі, і самим Микитою воно було пережито. Видана ця

книжечка вперше ще 1842 року в Одесі найпершим нашим краєзнавцем катеринославським архієпископом Гавриїлом Розановим. Вона є неабиякою рідкістю, на 1990 рік в обласному центрі таких було усього дві: в Дніпропетровському історичному музеї та в обласній бібліотеці. У 1991 році вона була перевидана додатком газети «Собор» у м. Дніпро невеликим накладом. Та відома вона всім історикам запорізького козацтва, наприклад, А. Скальковському, Д. Яворницькому та ін. Насичена важливою інформацією, розповідь Коржа сприймається сьогодні з великим інтересом.

М. Л. Корж (Таран) народився 13 червня 1731 року в Нових Кайдаках – район Дніпра. Його прадід Василь Жадан ще в другій половині XVII ст. прибув сюди з Кобеляк і тут оселився. Відтоді весь рід Жаданів (Таранів, Коржів) міцно пов'язаний з Новими Кайдаками. Коли Микиті виповнилося сім років, хрещений батько Яків Омелянович Качалка взяв його на Січ. Там він став джурою (зброєносцем), допомагав у господарстві при курені. Молодому козаку довелося брати участь у бойових діях, його оповіді свідчать про досконале знання козацької служби, а також про глибокі знання побуту і традицій запорожців.

На Січі майбутній запорізький мемуарист отримав нове прізвище – Корж. Він описав поширений на Січі звичай давати новоприбулим козакам псевдонім. Сам же отримав прізвисько Корж через те, що скотився з самого верху Чортомлицької могили, наче корж, і козаки-побратими, сміючися, назвали його Коржем. У книзі спогадів колишнього запорожця одинадцять

розділів: «Про Запорізьку Січ», «Про запорізькі права і закони», «Про запорізькі редути і фігури» та інші. Тут наводяться дані про кордони земель Війська Запорозького (вони за Коржем сягали Чорного моря, нogaйських кочовищ на півдні); про Січ як торговельний центр, куди припливали грецькі кораблі «з бакалією та іншими товарами»; про чисельність і назви запорізьких куренів, устрій Січі, вибори старшини. Він єдиний, як свідок, описав судочинство на Запорізькій Січі, чим вніс великий вклад в історію юридичної науки. Чимало даних наводить Корж і про заселення нашого краю. Окрім місцевих значних центрів, як Старий Кодак, Новий Кодак, Самарь, він називає і дрібніші, наприклад Половицю, названу так від величезної кількості полуниць, що там росли. На землях Половиць, за словами Коржа, було шість запорізьких зимівників, у тому числі: його, Крошки, Андрія Токаря, Лазаря Глоби, Гната Каплуна. Тут Корж говорить і про Лазаря Глобу, разом з яким він був засновником двох чудових міських садів (нині парк Тараса Шевченка та парк Лазаря Глоби). Корж називає ще цілий ряд поселень, які брали початок від запорожців та були названі за їхніми прізвищами, як от: Діївка, Сухачівка, Тритузне, Кам'янське тощо.

М. Л. Корж був свідком зруйнування останньої Запорізької Січі. Він, без сумніву, був близький до кошового отамана Калниша. Є дані, що Корж більше двадцяти років був «конфідентом» (довіреною особою) спочатку військового осавула, а потім кошового отамана Петра Калнишевського. Згідно з сімейними переказами, потомки Коржа говорять, що, крім секре-

тарських обов'язків, М. Корж був у Калнишевського за кухаря і знахаря.

Після одруження з новокодацькою жителькою Параскою, з якою Корж мав сім синів і чотири доньки, він ще більше заходився хазяйнувати з хрещеним батьком коло свого хутора на Сухій Сурі, займався хліборобством, садівництвом, бджільництвом, скотарством. Сюди прибували й селилися жителі Нового Кодака, Діївки, Сухачівки. Після ліквідації Січі у 1775 р. і заборони козакам жити хуторами, на місці старого зимівника утворилося велике село, яке жителі хотіли назвати у 1800 р. на честь засновників Качалівкою або Коржівкою. Через різнобій думок царський чиновник затвердив свій «альтернативний» варіант: село стало називатися Михайлівкою від імені брата царя Олександра І. Пізніше Корж зумів відбити спроби поміщиків Папчинського та Вермінки загарбати землі Михайлівки понад Сухою та Мокрою Сурою. Помер Корж на 105-му році життя 13 листопада 1835 року в рідному селі Михайлівка.

Микита Леонтійович був не простим козаком, як скромно він згадує у своїх спогадах. Сам зміст спогадів свідчить про його неабиякий розум, освіченість, спостережливість, відмінну пам'ять, довголіття і незвичайно міцне здоров'я. Словом, він був неабиякою людиною. Проживаючи довгі роки в Михайлівці, М. Корж став живою легендою цього краю, він викликав незвичайний інтерес проїжджаючих, які живо цікавилися історією, слухали захоплюючі розповіді старого запорожця. Цікавість до особистості Микити Коржа підігрівалася тим, що був він овіяний якоюсь таємничістю.

довольно замѣчательно для любопытныхъ. Оно, будучи обсажено въковыми деревьями и кругомъ обтекаемо рѣчкою, тонкою, почти какъ нить и извиноюся, какъ плоть около древа, образуетъ собою совершенный островъ. Нѣкто изъ пропѣзжавшихъ снялъ съ сего мѣста картинку, и прибавилъ къ ней слѣдующій, изъ пѣсни Запорожской, отрывокъ, всегда, подъ веселый часъ, Никитою Леонтьевичемъ пѣтый :

Ой сичъ маты,
Ой сичъ маты;
У дузи заробиты,
А въ Сичи пропиты.

Льшуся надеждою, что книжица сія не неудостоится того точно благосклоннаго просвѣщенныхъ мужей вниманія, коего ожиданіемъ я поощренъ былъ къ ея изданію. Впрочемъ, если сего и не будетъ: я утѣшусь, вспомнивъ сказанное однимъ изъ древнихъ: *si non feras, tamen ceras т. е.* (не по буквальному переводу) если книжица и не удостоена вниманія, по крайней мѣрѣ она не пропадетъ; и Коржесвы подлинныя устные преданія не исчезли.

Гавріилъ, А. Х. и М.

16 Мая 1842 года.

УСТНОЕ ПОВѢСТВОВАНИЕ,

БЫВШАГО ЗАПОРОЖЦА, ЖИТЕЛЯ ЕКАТЕРИНОСЛАВСКОЙ
ГУБЕРНІИ И УѢЗДА, СЕЛЕНІЯ МИХАЙЛОВКИ,

НИКИТЫ ЛЕОНТЬЕВИЧА КОРЖА.

I.

О ЖИЗНИ Н. Л. КОРЖА.

Я уроженецъ Новыхъ-Кодакъ, въ конъ зашли мои предки на жительство изъ Малоросіи т. е. изъ Гетманщины, что нынѣ Полтавкой губерніи городъ Кобѣляки. 1-й изъ нихъ былъ прадѣдъ Василій Жаданъ по фамиліи, жилъ на свѣтѣ 85 лѣтъ; 2-й, дѣдъ Тарасій Жаданъ, жилъ на свѣтѣ 89 лѣтъ, и предъ смертію за полтора года ослѣпъ, его я довольно помню и вожу бывало за руку, по причинѣ его слѣпоты; 3-й, отецъ мой Леонтій фамиліею не Жаданъ, но Таранъ, такое прозваніе получилъ онъ отъ куреня Запорожскаго, и жилъ на свѣтѣ 115 лѣтъ, а мать звали Марією, которая также померла въ глубокой

старости и погребена въ моемъ саду, гдѣ нынѣ мое теперь жительство. Всѣ оныя мои предки находились по смерти въ Новыхъ-Кодакахъ неотлучно, жили добродѣтельно и благочестиво по Христіанскому обряду; занимался хлѣбопашествомъ, скотоводствомъ, пчеловодствомъ и рыбною ловлею, а иногда и звѣриною охотою. Ибо тогда во время Запорожья, вездѣ надъ Днѣпромъ, съ обѣихъ сторонъ были сильныя и густыя лѣса, и разнаго рода дикихъ звѣрей великое множество, о чемъ и я еще довольно помню. Родился я въ томъ-же мѣстечкѣ — Новыхъ-Кодакахъ въ 1731 году Мая 30 дня, и проживши при родителяхъ моихъ въ младенчествѣ до 7 лѣтъ, взятъ былъ на воспитаніе крестнымъ моимъ отцомъ Яковомъ Емельяновичемъ Качаловымъ въ Сѣчѣ, въ которой онъ былъ тогда Старшиною т. е. Полковникомъ и Есауломъ Войсковымъ, а зимовникъ свой со скотоводствомъ имѣлъ при рѣкѣ Сухой-Сурѣ, гдѣ нынѣ я проживаю, и на томъ самомъ мѣстѣ, и въ той самой хатѣ, которую самъ крестный отецъ мой выстроилъ, и которая хата до сего времени существуетъ, безъ всякой перестройки гораздо уже болѣе 100 лѣтъ. Она построена съ липоваго дерева рѣзаного, и вся рубленая, пространствомъ небольшая, безъ всякихъ пристроекъ кромѣ сѣней. Около сей хаты въ древности были терновые кусты, и небольшое расло бѣрестовое дерево, гдѣ нынѣ высокій

лѣсъ и садъ моими трудами разведенный. Отецъ мой крестный былъ холостъ и отъ юности не женатъ, который по атакованіи уже Сѣчи былъ пожалованъ отъ короны приміеръ-маіоромъ, жилъ на свѣтѣ 101 годъ. Я находился при немъ неотлучно по смерти его; а погребенъ онъ въ Новыхъ-Кодакахъ. Женился я еще за жизнь его, тоже въ Кодакахъ, на дѣвицѣ Парасковѣ. Дѣтей имѣлъ: 7 сыновей и 4 дочери, изъ коихъ нѣкоторые померли. Внуковъ имѣю 18 душъ, да правнуковъ 4 души, и всѣ они еще живы. Жена моя померла за 40 уже лѣтъ тому назадъ. Съ молодыхъ моихъ лѣтъ до женитьбы былъ я въ разныхъ послушаніяхъ у крестнаго моего отца, какъ въ Сѣчи при курицѣ, такъ и въ зимовникѣ по его хозяйству; а послѣ женитьбы занимался я и самъ хлѣбопашествомъ, скотоводствомъ и садоводствомъ, и разными пристойными занятіями по хозяйству; а нынѣ уже оное хозяйство и всѣ оныя хлопоты домашнія поручилъ дѣтямъ, а занимаюсь только однимъ пчеловодствомъ подъ старость, да и то уже взнемогаю и преклоняюсь къ землѣ, отъ нея-же взятъ быхъ, и явѣ уже есть, яко скоро въ нѣю подобаетъ ми возвратиться и преселиться къ предкамъ. Обаче не умру, но живѣ буду и повѣмъ дѣла Запорожскія, а прежде всего скажу о Михайловкѣ, въ коей я былъ осадчимъ и повѣреннымъ за землю; а потомъ буду говорить о Запорожской Сѣчи, о Екатеринославѣ, о Самарѣ и о прочихъ мѣстахъ

и происшествiяхъ здѣшней украины. Что-же касается до прозванiя моего, отъ чего я называюся Коржемъ, о томъ упомянуто будетъ ниже, при описанiи Запорожскихъ обычаевъ.

II.

О НАЧАЛѢ СЕЛЕНIЯ МИХАЙЛОВКИ.

=

По смерти крестнаго моего отца Якова Качалова, когда я остался самъ на его жительство; то въ то время и на томъ самомъ мѣстѣ, не было никого изъ сосѣдовъ; а потомъ тамъ начали мало-по-малу населяться люди изъ разныхъ мѣстъ и селенiй, то мѣсто называли «вольными великими хуторами», что и продолжалось черезъ нѣсколько лѣтъ, до послѣдованiя именнаго указа въ 1800 году, коимъ велѣно хутора уничтожить, а жителей хуторянскихъ собрать въ одно мѣсто и поселить при трактовыхъ дорогахъ, и отнюдь не называть вольными хуторами, но селенiями. О каковомъ предметѣ т. е. объ утвержденiи и о наименованiи селенiя въ томъ самомъ мѣстѣ, гдѣ я нынѣ нахожусь, по данной мнѣ отъ 3-хъ селенiй: Кодака, Дiевки и Сухачевки довѣренности, поелику изъ сихъ селенiй населились большею частiю и хутора, подавалъ я просьбу въ Екатеринославскую казенную палату. Палата разсмотрѣвши мою просьбу, и освидѣтельствовавши чрезъ члена оной казенной палаты,

ассесора Мартина Коваленка, мѣстоположенiе вольныхъ хуторовъ, и нашедши оное выгоднымъ и способнымъ для селенiя, мѣсто утвердила и предписала указомъ волостному Дiевскому правленiю, о безпрепятственномъ населенiи около меня жителей. И когда умножилось селенiе, то по вторичной моей просьбѣ о наименованiи селенiя, казенная палата опять того-же чиновника Коваленка откомандировала; и когда прибывши чиновникъ въ мой домъ и собравши все общество въ сходку, началъ по ряду всѣхъ спрашивать какимъ именемъ хотятъ они назвать свое селенiе? то иные сказали пусть будетъ Качаловка! на имя первобытнаго здѣсь жителя Качалова, крестнаго отца Коржева. — А другiе то отрицали и говорили: нѣтъ! пусть будетъ Корживка, на имя повѣреннаго нашего Пикеты Леонтьевича Коржа, поелику онъ первый по Качаловъ житель и ходатай, какъ за сію землю, такъ и за прочiя наши дѣла. Но я нехотя имѣть въ сей жизни славы и почестей, какъ себѣ, такъ и крестному моему отцу, а ожидая и желая оную получить въ жизни будущей, воспрепятствовалъ всѣмъ общественнымъ голосамъ и отнюдь на желанiе и приговоръ ихъ несогласился. Въ слѣдствiе чего, видя чиновникъ г. Коваленко между нами несогласiе, изволилъ предложить всему обществу слѣдующее свое мнѣнiе: послушайте г-да почтенное общество! если вы несогласны утвердить ни того ни другаго разногласнаго ва-